

Kitabiyat

Engin Berber (Der.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2012, XIV+186 sayfa.

Özet

Derlemesini, editörlüğünü ve ilk bölümünün yazarlığını Prof. Dr. Engin Berber'in yaptığı *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber* adlı kitap, beş bölüm ve eklerden oluşmakta ve alanındaki önemli bir boşluğu gidermektedir. Prof. Dr. Berber'in kaleme aldığı kitabın birinci bölümü "Arşivler ve Arşiv Belgeleri" başlığını taşımaktadır. İkinci bölümü, "Resmi ve Yarı Resmi Yayınlar" başlığıyla Taner Bulut; üçüncü bölümü, "Özel Yıllıklar" başlığıyla Engin Berber ve Taner Bulut; dördüncü bölümü, "Haber Dergileri" başlığıyla Elif Yeneroğlu Kutbay ve son bölümü ise "Anılar ve Yaşamöyküleri" başlığıyla Onur Kınlı kaleme almışlardır.

Kitap, araştırmacı, yazar ve öğrencilerin Türk dış politikası çalışmaları için başvurabilecekleri temel kaynaklara ulaşma konusundaki eksiklikleri gidermeyi amaçlamaktadır. İçerdiği konular ve değindiği kaynaklar nedeniyle kitap, sadece Türk dış politikası alanında değil, ilgili disiplinler olan uluslararası ilişkiler, siyasi tarih, hukuk, siyaset bilimi, kamu yönetimi v.b. alanlarda da okuyuculara önemli faydalar sağlayacak niteliktedir.

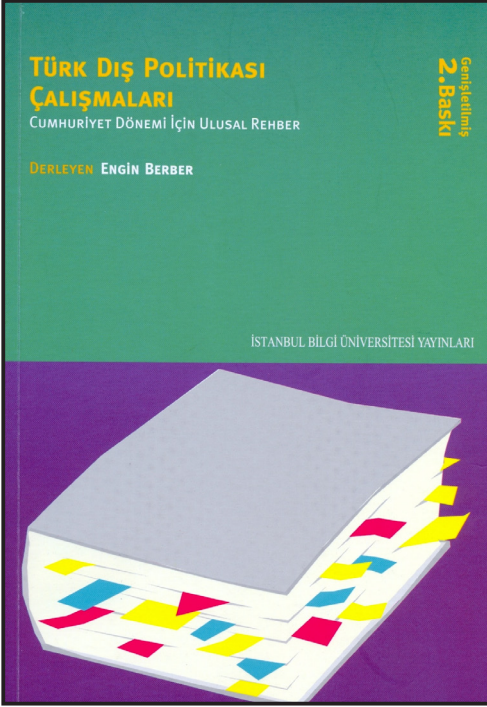
Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, Arşivler, Resmî Yayınlar, Özel Yıllıklar, Haber Dergileri, Anılar ve Yaşamöyküleri.*

Abstract

The subject of the book called *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber* which had compiled and edited by Prof. Dr. Engin Berber who is the writer of first chapter, consists of five chapters and additions and fulfills significant gaps in its field. The first chapter of the book written by Prof. Dr. Berber is titled as "Archives and Archival Documents". The second chapter of the book is titled as "Official and Semi-Official Publications" was written by Taner Bulut; the third chapter of the book is titled as "Private Yearbooks" was written by Engin Berber and Taner Bulut; the fourth chapter of the book is titled as "News Magazines" was written by Elif Yeneroğlu Kutbay and the final chapter of the book is titled as "Memories and Biographies" was written by Onur Kınlı.

The book aims to correct the deficiencies in the field of accessing to basic resources for researchers, to be applicable by writers and students for the study of Turkish foreign policy. Due to including topics and mentioning resources, the book provides significant benefits to readers, not only field in Turkish foreign policy, but also to the related disciplines of international relations, political history, law, political science, public administration, etc. fields.

Key Words: *Turkish Foreign Policy, Archives, Official Publications, Private Yearbooks, News Magazines, Memoirs and Biographies.*

Bilimsel araştırmalar için bibliyografya eserleri oldukça önemlidir. Bibliyografya eserleri önemli olmakla birlikte bu eserlerin hazırlanmasındaki ciddi zorluklar yaşandığı bir gerçektir. Bu zorluğu zamanında aşabilmiş nadir çalışmalardan biri, Metin Tamkoç'un A Bibliyography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 And Brief Biographies of Turkish Statesmen (Ankara 1968) adlı eseridir. Yakın zamanlara kadar Tamkoç'un eseri, hem seçiciliği ve hem de tematik olması bakımından 1919 sonrası Türk dış politika araştırmaları için vazgeçilmez bir bibliyografik çalışma niteliğindedir. Buna karşın 1967 sonrası yayınlanmış kaynak ve araştırma eserleri içeren bir bibliyografya çalışması ise uzun yıllardır önemli bir ihtiyaç olmasına rağmen hazırlanabilmiş değildi.

Hiç şüphesiz tarih araştırmalarında ilk elden kaynakları/belgeleri kullanmak, bilimsel bir zorunluluktur. Bu bağlamda ikinci zorunlulukta tarihinin ilk elden/orjinal belgelere ulaşması için arşivlere gitmesidir. Her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihi araştırmacıları için arşivlere ulaşmak hali hazırda bir sorun oluştursa da, bu alan araştırmacıları da, orijinal, birinci elden kaynaklara dayalı çalışmalar yapabilmek amacıyla "imkân ve ilişkileri kullanarak" arşivlere girmelidir. Hemen belirtelim ki, söz konusu şart, cumhuriyet dönemi Türk dış politikası üzerine çalışan kimseler içinde geçerlidir. Hele 1923-1928 dönemi çalışılacaksa, her cins kaynak, belge, süreli yayından yararlanabilmek için araştırmacıların eski Türkçe/Osmanlıca'yı bilmesi adeta bir zorunluluktur.

Türk Dış Politikası Çalışmaları- Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber, başlıklı çalışma her şeyden önce, yukarıda saydığımız sıkıntıları giderici bir çalışma olma iddiasında değildir. Bu çalışma öncelikle, Türk Dış Politikası (TDP) tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için seçtikleri konu bağlamında yukarıda değinmeye çalıştığımız Türkiye'deki arşiv/kütüphane/katalog ve bibliyografya anaşisinde nelerin gözden kaçırılmaması gerektiğine rehberlik etmektedir. Fakat kuşkusuz bu anaşisi içinde neyin aranacağını bilmesi, sadece yazar ya da kitap başlığı tasnifli çekmece katalogların hüküm sürdüğü kütüphanelerde çalışırken büyük bir kolaylık yaratacaktır. Çalışmanın editörü Prof. Dr. Berber'in "Sunuş" kısmında belirttiği şu ifadeleri, kitabın neden bir proje olarak ortaya çıktığını, nasıl bir içeriğe sahip olduğunu ve neyi hedeflediğini özetlemektedir: "Kaleme alınmasındaki başat dürtü kaynak bilgisi eksikliğini gidermek olsa da, ...Türkiye'nin cumhuriyet döneminde izlediği dış politikayı bütün olarak ya da belli süreçler bağlamında ele alan kitap ve

makalelerin bibliyografyası değildir. Her şeyden önce kitabımız, üçüncü el kaynaklardan sayılan (inceleme-araştırma ürünü) bu yayınlarla değil, (kullanılmamış belge/bilgi sunan) birinci ve ikinci elden kaynaklarla ilgilenmektedir. Söz konusu kaynaklar başlıklar altında tasnif edilirken, bir bibliyografya çalışmasında hiç eksik olmayan her şeyi içermeye kaygısı duyulmamış ve çoğu kez özellikle örneklemeler yapılmıştır. Ayrıca kitabımızın, herhangi bir bibliyografya çalışmasında görülmeyen bir biçimde, kaynakları künyesini vermekten çok öte bir yöntemle tanıttığını söylemek isteriz. Bu yöntem, Türk dış politikasını aydınlatmada kaynağımızın rolü üzerinde düşünmeyi; ilgili kurum ve kuruluşların tarihsel gelişimine değinmeyi; davranış kalıplarını açıklamayı ve eleştirmeyi; bazı görüş ve önerilerimizi paylaşmayı içermektedir”¹.

Türk Dış Politikası Çalışmaları kitabı, Arşivler ve Arşiv Belgeleri, Resmi ve Yarı Resmi Yayınlar, Özel Yıllıklar, Haber Dergileri, Anılar ve Yaşam Öyküleri olmak üzere beş bölümden ve eklerden oluşmaktadır. Kitabın ilk baskısında² “Özel Yıllıklar” bölümü yer almamıştı. “Haber Dergileri” bölümü ise “Sürelî Yayınlar” başlığı altında incelenmişti. Yazarların, kitabın ikinci baskısı için ilgili bölümlerini gözden geçirdikleri ve bazı eklemeler yaparak güncelledikleri hemen göze çarpmaktadır. Kitabın ikinci baskıyı yapması, yazarlarının çalışmalarını kaleme alma amaçlarının kısmen de olsa başarıya ulaştığını göstermektedir.

Prof. Dr Engin Berber tarafından kaleme alınan ilk bölüm, basılmamış, yayınlanmamış ve çoğu gün ışığına çıkmamış arşiv belgelerini ve bunların bulunduğu arşivleri konu edinmesi sebebiyle diğerlerinden ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle, Türkiye’deki arşivlerin oluşturulması ve kurum/kuruluşların arşivleme çalışmalarına nasıl baktığı, Batı’daki örneklerinden farklı olarak hangi güdüler esas alınarak oluşturulduğu ve nasıl bir zihniyetin ürünü olarak hizmet verme pratiklerinin şekillendirildiğini anlamak bakımından da önemli. Bu hususun altını çizmemizin nedeni, arşivde çalışma yapacak araştırmacılara kataloglarla sunulan başlıklar ötesinde araştırmacıyı nelerin bekliyor olabileceği ve başlıklara rağmen nelerin ulaşıl(a)maz olabileceğine dair ipuçları vermesi, Bu çerçevede ele alındığında, teknik bir bilgilendirmeye sınırlı kalınmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Türk dış politikası konusunda araştırmacıların Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik

1 Engin Berber (Der.), *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2012, s.IX-X.

2 Kitabın ilk baskısı, aynı yayınevi tarafından 2007 yılında yapılmıştır.

Etüd Başkanlığı Arşivi (ATASE), Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Kızılay Arşivi,³ Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivlerinden yararlandığını hepimiz biliyoruz.

Berber'in de ifade ettiği gibi 1923 sonrası Türk dış politika araştırmaları için önemli sorunların başında bu dönemle ilgili resmi arşivlerin kapalı ya da işlevlerinin zayıf olması gelmektedir. Bu arşivler bir an önce dünya standartları ölçüsünde araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. Ayrıca, bu arşivleri elinde bulunduran kurumlar (Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı gibi) "kurumsal tekelcilik" anlayışından kurtulmalıdır. Her halde bu arşivlerde çalışmak isteyen pek çok araştırmacının olumsuz deneyimleriyle ilgili anlatacağı epey mesele mevcuttur. Kurumlar gerekçesi ne olursa olsun ilkel davranışlardan kurtulmalı, hem de söz konusu anlayışı besleyen "gizlilik" gerekçesi, dünya ölçeğine indirgenmelidir. Unutulmasın ki resmi arşivlerin kapalılığı ve işlevsizliği devam ettiği sürece yapılan sayısız araştırmaya rağmen gerçek anlamda karşılaştırmalı Türk dış politika araştırmalarını yapmak mümkün olamayacaktır.

Daniel H. Thomas ve Lynn M Case'in editörlüğünü yaptığı, 1958 yılında Pensilvanya Üniversitesi tarafından basılan *Guide to the Diplomatic Archives of Western Europa* başlıklı önemli başucu kitabına, üslubu itibarıyla, Türkiye ayağıyla ilgili bir ek olarak da düşünülebilir.

Taner Bulut'un hazırladığı ikinci bölüm ise TDP ile ilgili temel başvuru kaynaklarından olan "Resmi ve Yarı Resmi Yayınları" konu ediniyor. Çalışmayı çarpıcı kılan nokta *Ayın Tarihi, Düstur, Ceride-i Resmîye, Resmi Gazete, TBMM Zabıt Ceridesi, Kavanin Mecmuası, T.C. Devlet Salnamesi, Dışişleri Bakanlığı Yıllığı, Başbakanlık Yayınları* gibi ana başlıklar altında yayınların izi sürülmüş, kesintiye uğradığı, periyodunun değiştiği tarihler tespit edilerek, içeriklerine dair geniş özetler verilmiş olmasıdır. Yine benzer amaçla, nelere ulaşılacağı yanında bu başlıklar altındaki yayınlarla hangi bilgilere ulaşılmasının beklenmemesi araştırmacılara gösterilmektedir. TİKA gibi diğerlerine kıyasla bu alanda yeni kurulmuş birimlerin hazırlamış olduğu raporların da konu edildiği Başbakanlık yayınları alt başlığında ne tip bilgi ve belgelere hangi yayınlar aracılığıyla arşive gitmeden de ulaşılacağı araştırmacılara salık verilmektedir. Bulut'un kitabın ikinci baskısında bu bölüme T.B.M.M. ve Meclis Tutanakları'yla ilgili birkaç tablo da eklediğini görmekteyiz. Bu tablolar aracılığıyla kuruluşundan 2010 yılına kadar Türkiye'deki yasama organlarının görev yaptıkları dönemler, seçim tarihleri, Meclis'e katılma tarihleri ve dönem sonu tarihleri gruplandırılmış bir şekilde görülebilmektedir. Ayrıca Bulut, hazırladığı bir diğer uzun tablo ile T.B.M.M. Tutanak Dergisi'nin 1920-1960 yıllarını kapsayan ciltlenme yöntemine ilişkin bilgileri aktararak, araştırmacıların ilgilendikleri tarihteki hangi yaşam dönemi ve yılının, hangi tarihler arasında olduğu ve ilgili birleşimdeki tutanakların hangi cilt numarasıyla basıldığı bilgisine kolayca ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.

Kitabın "Özel Yıllıklar" başlıklı üçüncü bölümünü ise, ilk iki bölümün

3 Kızılay Arşivi söz konusu arşivler içinde en kötü koşullara sahip olmasına karşın son yıllarda yapılan çalışmalarla modern araştırma olanaklarını arşivden yararlanmak isteyenlerin hizmetine sunmuş bulunmaktadır.

yazarları Engin Berber ve Taner Bulut birlikte kaleme almışlardır. Yazarların ifadesiyle Türk dış politikası çalışmacılarının “pek farkında olmadıkları”⁴ özel yıllıklar bu bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Berber ve Bulut, Türk basın ve yayın tarihinde özel yıllık (salname), almanak ve nevsallerin kısaca tarihçelerine göz attıktan sonra Cumhuriyet döneminde basılmış özel yıllıkları gruplar halinde inceleyerek, bu eserlerdeki Türk dış politikası ile ilgili çalışmaların adeta avcılığını yapmışlardır. Türkiye’de basılmış *Türkiye Yıllığı*, *Matbuat Almanakları*, *Varlık Yıllıkları*, *Bütün Dünya Dergisi ve Yıllığı*, *Cumhuriyet*, *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinin yıllıkları ile *NTV Yıllıkları* ve konuya odaklı diğer yıllıklardan yapılan seçme örneklerle, bu yıllıkların envanteri çıkarılmış; Türkiye’nin dış politikası, siyasi tarihi v.b. konulardaki içeriklerin yıllıklarda nasıl ele alındığı okuyuculara yorumlanmıştır. Berber ve Bulut’un ortak çalışmasına bakıldığında özel yıllıklar gibi fark edilmemiş eserlerin Türk dış politikası çalışmalarında ıskalanmış olması kayıptır. Bu bölümün, söz konusu eksikliği gidermede rehber olacağı açıktır. Yazarlarının da belirttiği üzere, “bundan böyle Türk dış politikası hakkında kalem oynatacakların, özel yıllıklara da atıfta bulunmaya başlaması, bu makaleyi üretmek için sarf edilen çabanın karşılığı olacaktır”⁵.

Elif Yeneroğlu Kutbay’ın kaleme aldığı ve derlediği “Haber Dergileri” bölümü ise, konusu gereği diğer bölümlere kıyasla TDP araştırmaları için daha betimsel olarak nitelendirilebilir. Kutbay, TDP tarihi çalışmalarında gözden kaçan ya da niteliğinden ötürü göz ardı edilen haber dergileri: *Akis* (1954-1968), *Kim* (1958-1968) ve *Yarın* (1963-1969) adlı dergilerle ilgili bilgiler vererek, bu dergilerde yayınlanmış dönemin önemli devlet ve fikir adamlarınca kaleme alınmış, TDP ile ilgili yazıların dökümünü sunmaktadır. Çalışmasının başında *Time* dergisi özelinde haber dergiciliğinin Batı’daki geçmişine ışık tutan Kutbay, haber dergiciliğinin Cumhuriyet dönemindeki ortaya çıkış serüvenine de değinmektedir. Söz konusu haber dergileri hakkında genel bilgileri aktaran Kutbay, hazırladığı dizinlerle de *Akis*, *Kim* ve *Yarın* dergilerinde çok partili yaşama geçişten sonra Türkiye’nin dış politikasının temel unsurlarıyla birlikte genel dış politika konularıyla ilgili bir tasnifleme yoluna gitmiştir. Dizinler şu başlıklar altında toplanmıştır: Türk Dış Politikası Genel, Ortadoğu-Arap Dünyası, Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, NATO, Ortak Pazar, Kıbrıs Sorunu, Balkanlar, Almanya, Resmi Ziyaretler ve Muhtelif. Bu başlıklar altında tasniflenen konulara bakıldığında uluslararası konjonktürün de sıkı biçimde takip edildiği göze çarpmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş koşullarında TDP’nin 1960’lı ve 1970’li yıllarda meşgul olduğu meseleler ve bu meselelerin günümüzde de doğurduğu sonuçlar bağlamında karar vericilerin politika üretme sürecinde beslediği alanlar olarak bu tip çalışmalardan haberdar olmak ayrı bir öneme sahiptir. Kültür Bakanlığı tarafından bilgisayar ortamında 2001 senesinde yayınlanan *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası (1923-1999)*’nda da haber dergisi niteliğinden ötürü yer almayan bu önemli yayın organlarının araştırmacılara sunulması, yakın dönem basın tarihimizin unuttuğu birikimlerin gün ışığına çıkması açısından da oldukça önemlidir.

Onur Kınlı tarafından hazırlanan son bölüm, “Anılar ve Yaşamöyküleri”

4 Engin Berber ve Taner Bulut, “Özel Yıllıklar”, *Türk Dış Politikası Çalışmaları: Cumhuriyet Dönemi İçin Ulusal Rehber*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul, 2012, s. 71

5 Berber ve Bulut, *a.g.m.*, s. 90.

ise, konu edindiği malzemenin çeşitliliği ve öznelliğinden ötürü mevcut örneklerin tarihsel metodolojisi çerçevesinde nasıl kullanılabileceğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, öncelikle biyografinin bir yazın türü olarak sınırları uzmanların yorumları da göz önünde tutularak tartışılmış ve tarih yazımına nasıl eklenildiğinin izi, TDP tarihi çalışmaları özelinde takip edilmeye çalışılmıştır. Anılar ve Yaşamöyküleri'nin tarihsel belge olarak kullanımının neden olacağı sorunlar, TDP tarihinden seçilmiş bazı olaylar bağlamında değerlendirilerek araştırmacılar için bir model oluşturmuştur. Kınlı, bu genel tartışmaların ardından Türk hariciyesinin temsilcilerinin yayımladıkları anılar ve yaşamöykülerini, TDP dönemleriyle paralel bir biçimde ele alarak, bu türdeki yayınların genel politikaları anlamak yolunda ne kadar önemli ayrıntılara sahip olduklarını bize göstermektedir.

Ekler bölümüne gelindiğinde, TDP çalışmalarında yardımcı olacağı düşünülen dört ek araştırmacılara sunulmaktadır. İlk ek, "Wilson Prensipleri" olarak literatürde bilinen ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'te Kongre'de yaptığı konuşmanın metninin Türkçe çevirisidir. İkinci ek ise, "Big Three" (Üç Büyükler) olarak bilinen ABD, İngiltere ve SSCB'yi temsilen Truman, Churchill (sonradan Attlee) ve Stalin'in katılımıyla gerçekleşen Potsdam Konferansı'nda müttefiklerin Türkiye üzerine yaptıkları konuşmalardan seçilen bazılarının Rusça'dan yapılmış çevirilerinden oluşmaktadır. Üç numaralı ekte *Ajans Türk, Durum, Forum* ve *Ortadoğu* dergilerinde yer alan TDP ilgili makaleler, tematik dizinler halinde listelenerek ve sonuncu ekte ise TDP ile ilgili anı ve yaşamöykülerinin kaynağası verilerek okuyucu ve araştırmacılara kolaylık sağlanmaktadır.

Türkiye'de gerek tarih ve gerek uluslar arası ilişkiler kökenli dış politika araştırmacıları, sadece kendi mesleki formasyonları ölçüsünde araştırmalarını sürdürmüşlerdir. Bunun sonucu olarak tarihçiler uluslar arası ilişkiler disiplininin teorik anlatımlarından uzak kalmakta, uluslar arası kökenli olanlar da tarihin temel kavramlarına yeterince vakıf olamamaktadırlar.

Sonuç olarak artık Türkiye'deki dış politika araştırmaları, gerek tarih ve gerekse uluslar arası ilişkiler disiplinlerinin temel kavram ve anlayışlarını kaynaştıran "disiplinlerarası" bir niteliğe kavuşmalıdır. Böylece, dış politika araştırmaları "tek boyutlu" ve de "uluslar arası sistemi dikkate almayan" değerlendirmelerden kurtulmuş olacaktır.⁶ Engin Berber ve arkadaşlarının da yaptığı sorunu tespit ve çözümlenmeye yönelik atılmış önemli adımlardan biri olarak Türk dış politikası üzerinde çalışacak araştırmacılara yardımcı olmak maksadıyla arşivlerden başlamak üzere belli başlı kaynak ve araştırmaları değerlendirmek olmuştur.

Günver GÜNEŞ*

6 Mustafa Budak, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına Dair Türkçe Kaynak ve Araştırmalar (1923-1945), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, İstanbul 2004, s.267-340.

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, (ggunes65@gmail.com).